

Jan Neruda o výchově, vzdělání a o škole.

Dr ERVÍN KOUKAL a dr MARIE KOUKALOVÁ, vysoká škola pedagogická, Olomouc.

Nerudova próza, hlavně jeho feuilletony, v nichž si vedle událostí sociálních a politických Neruda všiml i současných otázek školy a výchovy, vznikala od let padesátých až do let devadesátých. V dějinách českého školství a pedagogiky, tak jako v dějinách našeho společenského vývoje, je to údobí pronikavých, hlubokých změn, údobí rychle rostoucího kapitalismu. Nerudu zastihuje ještě konec éry bachovské a konkordátní škola. Souběžně působí ještě první obrozenští osvícenští učitelé, soustředění z počátku kolem pražských Budečských porad. Od let padesátých se Neruda stává pozorným a bojovným komentátorem onoho národně a sociálně politicky uvědomovacího procesu, jímž prochází i český učitel v druhé polovině 19. století.

Na počátku tohoto období bylo české učitelstvo, především na venkově, hlavním a namnoze jediným nositelem pokroku a boje proti předsudkům feudální doby a klerikálnímu tmářství. Ve městě musilo ještě navíc bojovat s měšťáckou národní neuvědomělostí a šosáckým obojetnictvím. Teprve v osmdesátých a devadesátých letech začínají působit učitelské generace vychované prvními učitelskými ústavami. K jejich kulturnímu růstu a národnímu uvědomění přispívají i universitní extenze obnovené české university, i působení Lindnerova, jeho výzvy, aby každý učitel působil ve veřejném životě. Učitele burcovaly též bojovné články v Králových Učitelských novinách, které začaly vycházet od května 1883. Uvědomělymi vůdci těchto učitelských generací, zakalenými bojem s církví a rakouskou i českou byrokracií, byli radikální mladočech Král, Sokol, Klika, Frumar a z počátku i Mrazík a jiní. Osmdesátá a devadesátá léta, to už je doba, kdy učitelstvo pochopilo nutnost sdružovat se ve vlastní učitelské organizace, aby se mohlo opřít o shromažďovací právo a mohlo tak na učitelských sjezdech, které Zdeněk Nejedlý charakterisuje jako bojovné učitelské tábory, manifestovat své požadavky a burcovat učitelské masy. V průmyslovém prostředí v osmdesátých a devadesátých letech byli učitelé přímými svědky bojů dělnické třídy [mzdové boje, stávky — Neruda sám se také zmiňuje o Svárovu¹⁾] a měli tak příležitost si uvědomit, jakou mocnou zbraň je vzdělání, spojené s třídním uvědoměním. Vůdci dělnického hnutí si toho byli dobře vědomi, jak ukazuje po-

zoruhodná brožurka Ladislava Zápotockého O vzdělání lidu z r. 1876, kde autor poukazuje na dosud nevyužitě možnosti, které poskytoval pro vzdělání lidu Hasnerův školský zákon z r. 1869.

Teprve dnes, s odstupem větším než půl století, kdy je konečně práce učitele naší vládou a stranou po zásluze hodnocena, tím zřetelněji se nám projevují veliké pronikavé změny, jimiž prošla naše škola a naše učitelstvo od let padesátých do let devadesátých, změny, jejichž očitedním svědkem (a nejenom pouhým pasivním svědkem) byl Neruda. Na počátku tohoto vývoje stojí skoro bezprávný učitel, poddajný, neodbojný, úplně závislý na feudální nebo církevní vrchnosti, jak ho známe z Jiráskovy Lucerny nebo z pamětí učitelů za konkordátu. Jenom výjimečně se odvážil postavit se pevně proti světské nebo církevní vrchnosti a nakonec prohrával v nerovném boji, protože neměl opory ani v učitelské organizaci, ani v třídně neuvědoměném venkovském pracujícím lidu. Proti tomuto typu poddajného učitele bojoval Král v prvních ročnících svých Učitelských novin. V devadesátých letech vyrostl nám český učitel, který byl již pevnější a sebevědomější, ale jen vůči katolické církvi a rakouské byrokracii, a plně si již uvědomoval nutnost organizovaného boje za školu i za své postavení sociální. Mohl se již poučit (i když toho ještě využíval velmi málo) z organizovaného dělnického hnutí; neviděl však dosud hlavního svého nepřítele v kapitalismu, stejně jako ho neviděla většina tehdejší české inteligence. Neruda patří k vzácným výjimkám naší tehdejší inteligence. Nespokojoval se jenom tím, že nastavoval zrcadlo současné „spořádané“ společnosti, ale docela útočně odsuzoval nespravedlnost a bídu proletariátu ve městě i na venkově ve svých pracích Výlet do kraje bídy (1866), V příbramských dolech (1878), Obrazek pražský (1884) a j.²⁾

I v otázce učitelského vzdělání znamenalo padesát rušných let rozvoje české školy, jichž byl Neruda zúčastněným svědkem, pronikavý přelom. Na počátku setkáváme se ještě s učitelem, který prošel tříměsíčním, půlletým, od let padesátých nanejvýš dvouletým přípravným kursem při hlavní škole, kde se mu dostalo jen minimálního vzdělání. Ve svém dalším sebevzdělávání byl ponechán sám sobě a při jeho bídém sociálním postavení mu většinou ani nezbylo na knihy. Od sedmdesátých let získával učitel-

¹⁾ Recenze o Jeřábkově dramatu „Služebníků svého pána“, cituje Jakub Arbes: O Janu Nerudovi, Melantrich, Praha 1952, str. 169.

²⁾ Jan Neruda: K českému máji, výbor ze sociálních próz, Práce 1950.

ské vzdělání na čtyřletých učitelských ústavech. I když úroveň těchto ústavů, už tehdy neuspokojivá, byla ještě záměrně snížena reakčním nařízením z r. 1883, podle něhož vzdělání přírodovědné bylo redukováno a nahrazeno hudebním, jež bylo méně nebezpečné zájmům vládnoucí třídy i církevním kruhům, přesto přese všechno vliv učitelstva na lid, hlavně na venkově, již výrazně zasahoval do dřívějšího monopolního vlivu kněze. Hmotná bída učitelova byla po roce 1869 zmenšena. Učitel se stal hmotně nezávislejším na obci i na faře a také pro další vzdělání dostávalo se mu už řady podnětů z učitelského, pedagogického tisku (vycházejí na př. časopisy Komenský od r. 1873, Učitelské noviny od r. 1883, Pedagogické rozhledy od r. 1884 a j.).

Důležitým činitelem, který významně přispíval k uvědomování učitelstva, byl denní tisk a beletrie. A v obou těchto oblastech se Neruda podílel svou činností novinářskou, literárně uměleckou a kritickou. Zde bojoval proti reakčním kruhům klerikálním a feudálním a zároveň pomáhal učitelstvu využívat všech možností, které poskytoval nový školský zákon z května 1869. Neruda, přestože nebyl učitelem (učil pouze nedlouho roku 1858 češtině na německé realce v Mikulandské ulici v Praze) a neměl hlubšího odborného pedagogického vzdělání, rozpoznal stejně dobře jako krejčí a redaktor Ladislav Zápotocký všechny možnosti, kterých bylo možno využít ve prospěch českého lidového školství, ve prospěch zvýšení kulturní úrovně českého pracujícího lidu i na venkově. Německá buržoasie a církev jich dovedla pohotově využít a zneužít, ale vůdcové staročeské buržoasie ve spojení s feudálními kruhy tyto možnosti v letech sedmdesátých hazardně promarnili.

Nerudův zájem o školu a pedagogické otázky jest jen jednou složkou jeho hlubokého, všestranného a soustavného zájmu o dění kulturní, politické a sociální. Arbes v citované již knize dosvědčuje, jak Neruda jako feuilletonista svědomitě a důkladně sledoval události sociální a politické. A na řadě jeho feuilletonů vidíme, jak pečlivě si všímal, co se dělo ve školství rakousko-uherském u nás i v jiných zemích. Přitom Neruda nikdy nežůstal jen objektivisticky nestranně informujícím glosátorem. Nikdy se netajil svým stanoviskem. Dovedl, ať už vážně nebo ironicky, ba i kousavě sarkasticky odhalovat nedostatky a získávat čtenáře pro své přesvědčení, pro pokrokovou myšlenku. Mnohdy vlastně i sám, přesto že nebyl učitelem z povolání, viděl pedagogickou a školskou problematiku pronikavěji než mnozí soudobí pedagogičtí pracovníci. Neruda tak byl propagátorem pokrokových výchovných názorů, vychovatelem široké čtenářské obce, pro kterou psal své feuille-

tony. A proto můžeme právem pokládat Nerudovy názory za součást naší pokrokové pedagogické tradice.

Přesvědčení, že výchova, vzdělání a škola jsou mocnou bojovou zbraní proti zaostalosti zpátečnictví a jednou z podmínek úspěšného boje o šťastnou budoucnost národa, toto přesvědčení proniká většinou Nerudových úvah o výchově, vzdělání a školství. Je to patrné na feuilletonech o otázce vzdělání dělníků a venkovského lidu vůbec, o otázce dívčího vzdělání nebo vzdělání univerzitního, i tam, kde soustavně bojoval proti klerikalismu a vládním germanizačním snahám v českém školství v druhé polovině 19. století.

Z tohoto pojednání se přesvědčíme, jak pokrokové bylo Nerudovo stanovisko v mnohých pedagogických otázkách, jak Neruda viděl souvislosti mezi otázkami školskými a současnou politickou a sociální situací, souvislosti, které neviděli nebo nechtěli vidět mnozí tehdejší školští pracovníci, redaktori pedagogických listů i učitelé. Připomeňme si na př. Lepářův vyslovené zpátečnický projev na brněnském učitelském sjezdu 1883 nebo nepokrokové názory Slaměníka, vůdce moravského učitelstva, v otázce poměru školy a církve a dělnického hnutí. I olomoucký Jan Ev. Kosina svými názory na učitelské vzdělání a důrazem na náboženskou složku ve výchově je ve srovnání s Nerudou nepokrokový. Na rozdíl od těchto buržoasně vlasteneckých školských pracovníků si byl Neruda vědom sociálně politického významu školy a školského vzdělání.

10. listopadu 1872, v době, kdy se na zemských sněmech bojovně jednalo o nutných reformách ve školství, vyplývajících z Hasnerova zákona, Neruda začíná svůj ironisující feuilleton „Zrušte školy!“ těmito větami charakteristickými pro jeho přesvědčení:

„Prosím Vás, přestaňte mně už se svou „školskou otázkou“. Ve jménu svatě, odvěčné i dověčné, krásné, zlaté hlouposti, jejíž oltáře planou po celém světě, k níž se modlí lidstvo ve všech jazycích světa, jež jest naší kolébkou i naší nejběhřejší průvodkyní zas až na máry, amen! Prosím Vás ještě jednou, zůstaňte předc při posavadním passivním odporu! Nechte, ať se vychovávají naše děti passivně-odporně. Vy ani nevíte, jak šťastny budou ty passivně-odporné děti! Podívejte se na mne! Odražující příklad! Já byl vychován aktivně-odporně, již jsem se z toho nevyzul, jsem posud aktivně-odporný nesmírně mnohým lidem a jak!“ (XXII, 270.)³⁾ A v dalším pokračování feuilletonu pak dovozuje, jak by se to „krásně“

³⁾ Citováno ze Sebraných spisů Jana Nerudy, F. Topič, Praha 1909–1913. U všech dalších dokladů značí římská čísllice díl Sebraných spisů, arabská čísllice stránku.

a snadno pracovalo s národem, který by chtěl být systematicky a z přesvědčení hloupý a který v době, kdy Japonsko přichází se svým plánem „národních škol“ pro každou vesnici, by přišel s originálně důmyslným návrhem, že nechce žádnou školu, což Neruda ironicky hodnotí jako „politické vítězství“.

Na citovaném feuilletonu je zřetelně vidět Nerudův bojovný nesouhlas se zpátečnickou školskou politikou staročešů, kteří vedeni Riegrem a ve spojení s konservativními kruhy feudálně klerikálními nedovedli ve prospěch české školy využít těch možností, které poskytoval Hasnerův školský zákon. Tento zákon byl opožděným uplatněním deklarace lidských práv francouzské revoluce v rakousko-uherském školství. Jeho liberální pokrokovost byla v tom, že rušil otrockou závislost učitele na kněžských představených, že připouštěl zásah samosprávy do školství ve formě zemských, okresních a místních školních rad. Uzákonil dále zásadu stejného základního vzdělání pro všechny, osmiletou školní docházku, zavedl reálné vyučovací předměty do všech škol. V otázce učitelského vzdělání uzákonil čtyřleté učitelské vzdělání, stejné pro městské i venkovské školy.

Katolický klerus a německá buržoasie byly vychytralejší a dovedly pohotově využívat a zneužívat svého vlivu v nových školských institucích, ve školních radách. Naproti tomu staročeši, kteří byli stále v zajetí své ilusivní politiky státoprávní, kteří mysli více na historická práva šlechty a na zájmy velkostatkářů než na zvýšení kulturní a hospodářské úrovně českého lidu, odmítali Hasnerův zákon jenom proto, že byl výrazem rakouského vídeňského centralismu.

Nerudovo přesvědčení o sociálně politickém významu školy se projevuje i v jeho boji za českou necírkevní obecně vzdělávací školu. Neruda sám na sobě prožil pochybné „dobrodiní“ církevní a německé školy jako žák metropolitní školy u sv. Víta, kterou později vystřídala německá malostranská škola. Prvních pět let studii do r. 1850 prožil Neruda na německém gymnasiu na Malé Straně. I když sám se neodnárodnil, nikdy po celý život nepřestal zdůrazňovat ono velké nebezpečí, jež v sobě skrývá nenárodní výchova v cizím jazyku. A to tím spíše, když viděl, jak velké procento rodilých Čechů z kruhů národně i politicky neuvědomělého měšťanstva a buržoasní inteligence se stydí za svůj mateřský jazyk, jak se vzdaluje od lidu a jak německé žvatlání pokládá za neklamný znak vyššího vzdělání a měšťácké společenské nadřazenosti. Proto úsilí o národní školní vzdělání nižší i vyšší nachází v Nerudovi velmi účinného a nesmlouvaného bojovníka. Boje o český ráz nižších škol se rozpoutávaly znova a znova v kaž-

dém desíletí od let padesátých a vždy našly v Nerudovi svého neúnávného zastánce. V šedesátých letech po bachovské reakci, kdy české školství jen živořilo a v Praze dokonce přestalo skoro existovat, přesvědčoval Neruda českou veřejnost o nutnosti nižších českých škol. Ironisoval domýšlivost a pýchu, se kterou německá nacionalistická buržoasie vychvalovala světovost svého jazyka. Ironisoval její názor, že pro nás, Čechy, je pěstování vlastního mateřského jazyka holá zbytečnost, protože nikdy nedosáhneme německé dokonalosti. Ironisoval pokřik pražských obecních radních o české nevděčnosti k německé buržoasní vzdělanosti, která prý tak nezištně „sytila“ český národ. Na případě Litoměřic, kde nechťeli ani slyšet o českých paralelkách obecných škol, ukazoval tvrdost německého šovinismu.

Boj proti germanisačním snahám v českém školství není u Nerudy ani zdaleka projevem zaslepeného buržoasně nacionalistického odporu vůči všemu německému. To bychom potom nikdy nemohli najít v jeho feuilletonech tolik opravdového obdivu pro hodnoty klasické německé literatury (na př. pro Goetha, Schillera, Heina) a pro německou hudbu. Neruda si však dobře všiml, jak dvojjazyčnost školního vzdělání ve vyšším školství vedla u české buržoasní inteligence k národní vlažnosti, indiferentismu a dokonce k neúčtě k mateřskému jazyku. Příznačné tu jsou jistě věty, v nichž Neruda charakterizuje pražskou měšťáckou společnost: „... Kdož z lidu českého vynikl k třídám jen poněkud vyšším, dospěl tam obyčejně již s duchem zmofeným, unaveným, málo schopen v společenstvu živě se pohybovat, tím méně snad být vynalézavým regenerátorem jeho. Dualismus národnosti byl již na něm hlodal, on musil projíti mnoho a mnoho škol, v nichž se mu vštěpovalo mnoho zbytečného a nerozumného jazykem cizím a chladným.“ (XXIV, 57.)

Německé školství otupovalo vlastenecké povědomí, ničilo i úctu a lásku k mateřskému jazyku, vtiskovalo naší tehdejší inteligenci kosmopolitní charakter. Pozoruhodný je povzdech Nerudův ve feuilletonu v Národních listech r. 1865: „Máme z českého lůna mnoho, velmi mnoho inteligence; inteligence ta postrádá ale individuálně českého rázu. Máme mnoho vzdělanců světových, ale málo vzdělanců českých! Smutně dojmá rozprava se vzdělanci takovými; mluví-li, pozbývá jejich řeč všeho uhlazenějšího rázu a myšlenky své pronášeji způsobem nejobyčejnějším, musí-li ale psát (rozuměj: česky psát — pozn. autorů), omlouvají se jako prostičká děvčátka, že se nenaučili správnosti písma.“ (XVIII, 51.)

Je proto pochopitelné, že Neruda-vlastenec, když viděl zhoubné účinky dvojjazyčné výchovy u české inteligence, bojoval proti dvojjazyčnosti všeobecně vzdělávacího školství. Od r. 1848 se na rozkaz konsistoře učilo

na pražských školách dvojjazyčně. A Neruda bojoval také proti těm, kteří byli pří-
mými úředními organisátory a přehorlivými
šířiteli onoho germanisačního nátlaku, jako byl
tehdy známý školní rada Maresch. Boje
o českost škol neustaly ani v sedmdesátých
letech. Tehdy okresní hejtmani začali znova
zavádět němčinu do nižších českých škol a
pražské německé listy obhajovaly toto po-
cínání domnělými právy německé menšiny,
která prý tak brání svůj jazyk. A nejvíce
Neruda bolela národní neuvědomělost a pa-
sivita obecních radních a málo bojovný, dů-
razný odpor české veřejnosti. Ještě v osm-
desátých letech ironisoval nové pokusy o po-
němčení nižšího školství svým návrhem na
dětské kapesníčky, na nichž by byla jako
ozdoba vytištěna německá slova psaná šva-
bachem. Neruda upozorňoval však ještě na
další germanisační nebezpečí, a to přímo
v německých školách, do nichž byly lákány
české děti především chudých rodičů sliby,
že dostanou zadarmo knihy, sešity, ošacení
i obutí. V Praze vskutku vznikly tehdy ta-
kové „německé“ školy, jejichž žáky byly
české děti. Neruda o tom píše v Národních
listech 3. ledna 1885:

*„V naší ulici jsou dvě chlapecké školy: jedna
česká, druhá německá. Den co den po škole
mezi kluky rvačky, jadrné, krásné, pamatují
mne na nejkrásnější dobu činuplné mé minu-
losti a rozžehují v prsou mých do budoucna
české vlasti jiskru nejskvělejších nadějí. Ale
kupodivu — kluci z české školy mluví všichni
česky a kluci z německé školy mluví také
všichni česky. Vidíte, já už tomu nerozuměl
ve středu a nerozumím tomu ani ještě dnes
v sobotu, proč že pražská obec pro tyhle české
děti stavi školy české a pro tamhle ty české
děti zase školy německé. Ví to někdo?“ (XXX,
12.)*

A tehdy viní z malé bojovnosti, z nedo-
statku národní hrdosti a přílišného poklon-
kování Němcům na říšské radě mluvčí
strany staročeské a především jejich vůdce
dr. Riegro, který nyní ve věcech českého
školství stejně málo hájil zájmy Čechů,
jako „už před dvaceti lety, sotva že bylo
české divadlo z podruží německého vyba-
veno, jakožto intendant svolil, aby se v tom
divadle českém ihned zase zpívalo německy“.
(XII, 116.)

A stejně pečlivě, jako sledoval vývoj a
poměry nižšího školství českého, všímal si

4) Vladimír Šmilauer ve studii „Škola v ná-
zorech Nerudových“ (Pedagogické rozhledy,
roč. XXIX, 1919, str. 191) vytýká Nerudovi,
že nedovedl uznat Riegrových zásluh o čes-
kou školu, že viděl jen jeho „konservativ-
nost, hotovou vždy ke smíru“. To napsal
Šmilauer v r. 1919, kdy si již mohl uvědomit
a přece neviděl zpátečnický postoj staro-
čechů ve věcech kulturních i politických.

i národnostních poměrů na pražské kon-
servatoři. Zdůrazňoval potřebu české dra-
matické školy při pražské konservatoři,
která by se uala zříditi bez zvláštních věc-
ných i personálních nákladů. Vytýkal ne-
dostatek národního uvědomění řediteli čes-
ké varhanické školy pražské, který se při
vyučování velmi důsledně vyhýbal češtině.
Ironisoval „vlastenecké“ vedení pražské kon-
servatoře, které souhlasilo s tím, aby jeho
žáci sborovým zpěvem oslavili slavnost
buršů, ale slavností Jungmannových v r.
1873 se nezúčastnili. Podivuje se s roztrpče-
ním tomu, že na českou pražskou conserva-
toř, kde většina nejnadanějších a nejlep-
ších žáků nezná vůbec německy, byl povo-
lán za učitele deklamace německý herec,
a že český herec Jiří Kolár byl vědomě od-
strčen. Velmi závažná je výtka kosmopo-
litismu pražské konservatoře ve feuilletonu
z r. 1861. (XVII, 8.)

Trvalou láskou Nerudovou a trvalým pod-
nětem k ostrým invektivám se stává od
šedesátých do osmdesátých let úsilí o čes-
kou universitu. Již v lednu r. 1865 ve feuille-
tonu v Hlasu, v němž jakoby načrtával
úkoly pro příští rok, doporučoval Neruda
především universitu a české národní di-
vadlo jako předmět „opravdové péče“ čes-
kému národu. Prohlásil tu dokonce, že to
musí být i věcí cti českého zemského sněmu,
aby nalezl uspokojivé řešení otázky uni-
versity. Neruda byl si dobře vědom všech
obtíží řešení otázky university ve prospěch
českého národa, zvláště když proti tehdejší-
mu rozpínavému a sebevědomému němec-
kému nacionalismu, který se stupňoval až
v šovinistický fanatismus v německých stu-
dentských burschenschaftech, stála národní
česká mdlá vlažnost a rozpolcenost buržoasní
intelligence a zaostalost měšťáka. Proto jen
velmi strážlivě komentoval domnělý úspěch
na českém zemském sněmu v březnu 1866,
kdy byl odhlasován návrh na rovnopráv-
nost obou zemských řečí na universitě, cel-
kem nepatrný úspěch, který však přesto
vyvolal vlnu odporu v německém naciona-
listickém tisku. A v říjnu r. 1874 slavnostní
otevření záhřebské university stalo se Ne-
rudovi novým podnětem k úvahám o nalé-
havé potřebě zřízení české university. Z ce-
lého srdce dovedl se radovat z tohoto no-
vého kulturního úspěchu Charvátů a v no-
vé universitě viděl „novou, obrovitou baštu
pro rozvoj slovanského ducha“. Úspěch
Charvátů chápal jako úspěch všech Slovanů,
jak dosvědčuje tato věta: „*Nechť tam rozbují
slovanský genius v nejpýšnější květy, bude
to také na značný prospěch nás samých, vě-
tev českou také obsype a zúrodni mnohý z kvě-
tů těch.*“ (XIX, 185.) A znovu se vrací k ne-
rozřešené otázce české university. Vyjadřuje
přesvědčení, že otevření české university

je záměrně ztěžováno nepřáteli českého národa, kteří se bojí české konkurence a kteří proti otevření české university přicházejí i s takovými „argumenty“, že nemáme dost vhodných učitelských sil.

I když v názorech Nerudových jsou patrné idealistické stopy jednostranného přehodnocení významu vzdělání jakožto jediné určujícího činitele v otázce existence národa (charakteristická je věta: „Dejte školy ty a my máme vyhráno“), i když nedoceníl základní důležitý znak národní existence, totiž společenství hospodářské, imponuje tu ono hrdé Nerudovo vlastenecké sebevědomí, s nímž odkazuje na řadu vynikajících českých vědeckých pracovníků, kteří přispívali k slavné pověsti cizích universit (Purkyně, Rokytanský), kteří byli chloubou pražské lékařské fakulty a po jejichž odchodu počet zapsaných posluchačů klesl až na dvacet šest.

Ještě koncem sedmdesátých let ironisoval všechny marné a nesplněné přísliby, které byly dány Čechům ve věci české university. A když hledal vinníka, našel ho mezi těmi, které lid zvolil za své zástupce a kteří jeho důvěru zklamali. Na jejich plané politické fráze je adresován ironický závěr feuilletonu z Národních listů r. 1881: „Už by byl snad jednou čas, abychom si zrevidovali tu galerii výtečníků, kterou jsme si sestavili v letech důvěry, v letech šedesátých! Snad abychom si ji vydali znova. Ale ne už s těmi ošklivými různými hesly! Misto hesla dal bych každému teď do ruky hezounkou „josefskou hůl“: liliji, narcisku. Na znamení nevinnosti — úplné.“ (XIII, 71.)

Uvedli jsme řadu přesvědčivých dokladů o tom, jak Neruda pozorně a pečlivě sledoval situaci českého školství v Rakousko-Uhersku od let šedesátých do osmdesátých. Všechny školské otázky komentoval a hodnotil vždy podle toho, jak co prospívalo či škodilo českému školství. Jeho opravdová láska k české škole zbystřovala jeho postřeh, takže odhaloval vážné nebezpečí pro české školství a děti i tam, kde bylo dovedně zastíráno. Tak na př. r. 1862 celý feuilleton, nazvaný Nový školní rada, je věnován ostré a bojovně nesmlouvavé polemice s vídeňským časopisem Militärzeitung o návrhu, aby vysloužilí vojáci byli jmenováni učiteli na nejnižších školách. Neruda kousavě ironisuje tento návrh „nového školnického slunce, neznámého reformátora“, který svým návrhem prý vážně ohrozil dokonce „slávu páně Mareschovu co školníka“, autora tehdy slavného výroku, že „člověk nemůže bez němčiny se státi ani kaprálem“. Neruda věnoval celý feuilleton tomuto reakčnímu návrhu dopisovatele listu Militärzeitung z několika závažných důvodů.

Především onen návrh urážel Nerudovo vysoké hodnocení významu národního školství a výchovy dětí. Dále podnítil Nerudu k tomu, aby se ve svém polemicky vyhroceném feuilletonu zamyslel velmi opravdově nad úlohou učitele. Bylo mu jasné, že dobrý český učitel musí být především vzdělaný učitel. Proto ironicky srovnával vzdělání mladého učitelského dorostu se vzděláním vysloužilých poddůstojníků. Je prý pravda, že než se někdo stane učitelem, musí projít nižší školou, učitelským kursem a prožít řadu let v podučitelství. Ale co prý to všechno je „proti zázračné té učenosti a zkušenosti, kterou člověk nabude, když vyslouží jedinou kapitulaci“. A jeho ironisování všech předností, které opravňují vysloužilého poddůstojníka k úloze učitele, mění se dále až v sarkasmus: „Ani to neškodí, že se vrátí člověk z vojny již trochu stár na další učení se, ano i nezvyklý a nevrlý k tomu. Poddůstojník umí vše, a co neumí, nepotřebuje.“ (XVII, 165.)

Neruda, jak patrně z citátu, myslí dokonce i na další vzdělání učitele, který nemůže považovat přípravu v učitelském kursu za poslední příležitost ke svému vzdělání. Proto vysloužilý poddůstojník, který po dobu vojenské služby, vssál do sebe mnoho drillu a málo vědomostí, nemůže splnit Nerudovi ani nejzákladnější předpoklady pro významné úkoly národního učitele.

A konečně vysloužilý poddůstojník není podle Nerudy schopen zastat ani všechny ony mimoučitelské povinnosti venkovského učitele, kterého charakterisuje s trpkou ironií jako pravého všuměla: „... Na kruchtě hraje varhany a housle, troubí intrády, zpívá první tenor a druhý bas, zná mnoho latiny, musí si v létě někdy i zaministrovat, leckde i místo kostelníka hostie péci... — Jak by na všechny tyto úkoly mohl stačit starý vysloužilý, který se snad naučí „das bischen Orgelschlag“ a nenaučí-li se, vždyť se může jinému platit od varhan.“ (Tamtéž, 166.)

Neruda se obává ještě dalších důsledků, které by s sebou přineslo zařazování vojenských vysloužilců do školské služby. Obává se dalšího germanisačního náporu, který by posílili tito vysloužilci, protože je přesvědčen, že se po dobu své vojenské služby naučili respektovat němčinu jako vyšší řeč, poněvadž se jim velelo výhradně německy, někteří dokonce svou mateřštinu zapomněli. Jak by mohli vyučovat na národní škole češtině, kterou se nenaučili ani správně psát, ani plyně číst. A závěr feuilletonu je charakteristický nejen pro Nerudu, ale pro celou školskou politiku, jak se prováděla v rakousko-uherské monarchii v letech, kdy vzdělání se stávalo jedním z nejučinnějších prostředků k odnárodňování. „Či měl by se teprve po vysloužené kapitulaci všemu tomu učit? (Rozuměj: správnému psaní a plyn-

nému čtení — poznámka autorů). Ovšem, co na tom záleží, vždyť rakouský východ bez toho není ještě tak germanisován jako západ.“ (XVII, 166.)

Svůj názor, že vojenská výchova je nebezpečně účinným prostředkem germanisačním, nezměnil Neruda ani po pětadvaceti letech. Ještě ve feuilletonu z 18. září 1887 v Národních listech nabízi ironicky svůj návrh na zavedení „školských bataillonů“ do rakouských škol po vzoru francouzském a německém: „Pospěšme si za Němci! U nás je armádní řeč němčina. Budou-li ti malí vojákové jakoby přípravou k velké vojně, musí přirozeně jich cvičebním jazykem přitom také být němčina, i na školách českých. Ze všech germanisujících prostředků ve světě nejlepší — porozuměla mně už vysoká naše vláda? Dávám ji svoje pozhánání a podpory českých říšských radů může být naprosto jista.“

Konečně není možno přejít ještě jeden Nerudův názor v souvislosti s vojenskými vysloužilci jako učiteli. Je to argument proti militarismu. Neruda po celý svůj život měl štitivý odpor vůči pruskému vojáčkovaní a také vůči agresivní imperialistické válce samé. V jeho feuilletonech najdeme dnes řadu aktuálních dokladů o nemorálním kšeftářství kapitalistických velmocí, které pod falešně znějícím heslem civilisace nechávaly umírat své vlastní lidi jen pro své sobecké kolonizační zájmy. „Copak ke všem čertům tam potřebují Angličané lézt do toho Sudanu?“ píše Neruda do Národních listů 1. března 1885. „A sotva tam vlezli, už prý jsou tam pány, a pohněvání domorodci jsou prý proti nim už jen .rebelly! Že prý tam šli ve jménu civilisace. S kanóny, kavalerií a pluky gardovými? Známe tu frási, známe ji! Je to táž civilisace, v jejímž jménu vraždili Španělé Aztéky, Angličané Hindostance, Němci Polabany, po tisících, po statisících, po milionech. Tatáž fráse, pod kterou se skrývala nepravost už před věky a skrývá dodnes. Bismarck dnes Polákům uštěďuje „dobrodiní německého jazyka“. Němci nám dnes dopřávají „výhody vyšší kultury.“ (XXIII, 170.) Ostrá útočná kritika imperialistické války zazněla u Nerudy již dříve v době balkánského napětí, které skončilo nakonec rusko-tureckou válkou. Neruda tehdy, aby snad dodal váhy své kritice, citoval podle jeho slov „výtečného spisovatele amerického“ Marka Twaina. Ten s opravdovým mravním rozhořčením odsoudil počínání Anglie v r. 1853, která ze ziskových důvodů podporovala Turecko proti Rusům.

A v diplomatickém kramářství nezadá si podle Nerudy se západními velmocemi v ničem ani důstojný nástupce Kristův. I papež dostává svůj zasloužený díl v Nerudově feuilletonu z r. 1869, otištěném v Naších listech, když Neruda charakterizuje současnou politickou situaci v Evropě: „...evrop-

ská konstelace podobá se teď navlas známému „držte mne, nebo ho zabiju“. Ono by nebylo o chuť k vojně, ba chuť je všude až až dost, jen kdyby nebylo všude toho vzájemného, řekněm „respektu!“ Kdyby věděli na příklad Prusáci, že na Francouzích vyhrají, měli bychom už tu nejkrásnější válku na světě, seděli bychom u map a přepichovali špendlíky s fángličkami, už by první špendlík s pruskou fángličkou trčel na Montmartru. ... Evropa je nyní ze samého vzájemného strachu nesmírně mírumilovna a volá „držte mne!“. Má to také svou dobrou stránku. Papež je nemocen a nemůže ven do tábora, aby tam zabíjákům udělil své svaté pozhánání, a naši „jednorocní dobrovolníci“ mají „na své útraty“ tak pěkný šat, tak nový a vyšněrovaný, že by byla věčná škoda, kdyby se měli v poli pomazat!“ (XVIII, 382.)

Připadá nám vhodné citovat tyto charakteristické doklady Nerudova bojovně odmítavého postoje k válce, k militarismu vůbec (i když tento postoj zůstává v mezích nerevolučního buržoasního pacifismu), i proto, aby tím zřetelněji vystoupil i Nerudův zdůvodněný odpor proti zařazování vojenských vysloužilců do školy. Vojenský drill, kterým procházeli po řadu let, udělal z nich jednak povolné, nedovzdělané a hloupě domyšlivé průkopníky germanisačních snah vlády a kapitalismu, ale co navíc a co je ještě horší, udělal z nich obdivovatele a propagátory militarismu. Proto jako slavnostní kredo českého lidu, nejen Nerudy samého, je formulován závažný odstavec ve feuilletonu o novém školním radovi, v němž Neruda postavil rakouský imperialistický militarismus proti nezájmu o vzdělání lidu. „My, kteří nemyslíme, že se Rakousko má státi vesměs jakous vojenskou hranicí, ano, že i posavadní hranice vojenská jest zbytečným již ústavem, kteří očekáváme blaho Rakouska spíše od řádného vzdělání než od bodáků a kanonů, kteří, ač přejeme slávě rakouských zbraní, hájíme národy svobodné proti nepřítelům zevnější, předce výše klademe všelike vítězství na poli učebním...“ (proloženo Nerudou). (XVII, 164.)

A závěr odstavce ve zkratce vyjadřuje jádro Nerudova stanoviska: Tak jako nikoho nezapadlo, aby jmenoval vojenského vysloužilce kaplanem nebo farářem, tak je nemyslitelné, aby mládež vychovával vysloužilec, který již před vojnou nebyl k učitelství způsobilý.

Pokusili jsme se ukázat na několika příkladech, jak Neruda bojoval proti nebezpečí germanisace a snižování úrovně českých škol, jak Neruda tím, že zdůrazňoval veliké vzdělávací a výchovné poslání všeobecně vzdělávací školy, i nepřímou bojoval za zvýšení politického uvědomění českého lidu. V jeho boji proti germanisování českého školství není však, a to je třeba znovu a znovu zdůrazňovat, ani stín ideově mělkého,

šovinistického, měšťáckého vlastenčení. Je to projev národního sebevědomí. Neruda chce, aby český národ jednal s národem německým jako rovný s rovným. Proto těžce snášel buršácké urážlivé výroky o české méněcennosti. Proto ironisoval zprávy v německých novinách o české nevzdělanosti, podle nichž prý u nás dovede teprve každý stý člověk udělat trochu rovný křížek místo podpisu. A proto se škodolibosti zaznamenával zprávu týchž německých novin, že se vypisuje konkurs na místo učitele v Meklenburku, od něhož se žádá, „aby uměl slabikování a čtení, švabachem i latinkou psát, ve všech čtyřech speciích z hlavy a na tabuli počítat, a konečně písně kostelní zanotovat tak, aby se nikdo nesmlá.“ (Jde o Augsburger Allgemeine Zeitung, XXII, 70.)

Stačí dále odkázat na feuilleton nazvaný „Časové povzdechnutí“, otištěný v Národních listech 1866, kde se Neruda snažil formulovat svůj postoj k Němcům: „My mladíci jsme neviděli v Němcích, jejichž krásnou, na myšlenky bohatou literaturu jsme až příliš cítili, poněvadž jsme ji až příliš znali, my neviděli v Němcích utlačovatele své, nýbrž ve vládním systému. Kdyby byl chtěl někdo ublížit stánku německého dramatického umění, byli bychom křičeli nad zkázou umění vůbec, kdyby byl chtěl někdo ujmout německým přednáškám universitním, byli bychom bědovali nad záhubou vědy ...“ Další pokračování článku je pak výrazem trpkého vystřízlivění z tohoto snu o svorném soužití Čechů a Němců. O pokrokovosti Nerudově však svědčí optimistický závěr: „A přece, upřímně řečeno, je mně lito těch ideálů ztracených, té humannosti osiřelé, odkopané. Vždyť tak těžko, ba nemožno věřit, že by byli pěvci nadšení své vyhlali, že by Herder, nám Slovanům milý, velký Herder nebyl z plného přesvědčení zapěl své „Der ist ein Deutsche wohlgeboren!“ Ne, nelze tomu věřit! Měli jsme posud jen co dělat s lidmi, nad kterými by německý duch sám splakal, kterých by se německý národ sám odřekl, kdyby jen poznati mohl, jak ho obelhávají, jak jeho čest na trh vedou — na trh a na jatky! Humannost je tak pěkná, tak vznešená věc, že věřím v konečné její vítězství. Přijdou bojovníci za rovnost a svatá práva hojněji než posud do protivného tábora, který pak nebude nám protivný. Je ale již čas, aby přišli.“ (XXVI, 111.)

Je jistě projevem pokrokového politického myšlení a správně pochopené humanity, jestliže Neruda nesměšoval německé šoviny s německým lidem a s jeho pokrokovými kulturními mluvčími. Nepředvídal však, že bude trvat téměř sto let, než se uchopí moci tito bojovníci „za rovnost a svatá práva“, kteří najdou svou novou vlast v novém společenském řádu demokratického Německa budujícího socialismus.

*

Vedle germanisace bojoval Neruda proti církevním školám jako nebezpečnému přežitku feudalismu. „Pátery“ a především pražské pátery neměl Neruda rád. Viděl v nich lidi pramálo pokrokové, příliš poddajné, přisluhující vládnoucím třídám. V době Nerudově už to zdaleka nebyly ony lidové typy vlasteneckých probuzeneckých kněží, které bylo beztoho vzácné, jako byl Jan Karel Škoda. Proto také tak ostře kritisoval, když do pražské školní rady, která se měla starat o české školství, byli r. 1873 zvoleni tři páteři. K jejich volbě Neruda ironicky poznamenává, že byli zvoleni proto, „aby se neefeklo, že si školy nedáváme kazit způsobem všim jen možným“. (XXII, 298.)

Ještě méně lichotivý byl Nerudův názor na kláštery a klášterní školy. Nevěřil vůbec v poctivost jejich zájmu o pěstování vědy a vzdělání. Byl přesvědčen, že jejich jediným cílem bylo hromadění bohatství a že výdělek z polí, zahrad a vinic je zajímavý mnohem opravdověji než vědy a vzdělání lidu. Dovochoval to doklady o obrovském jmění na př. francouzských klášterů, které po francouzské revoluci činilo 3000 milionů franků. V rozsáhlém pojednání nazvaném „Šílení v klášteřích“, zařazeném do Epistol svobody z r. 1879, snažil se Neruda mimo jiné odpovědět také na otázku, jaký byl a je kulturní přínos klášterů. Vědu podle přesvědčení Nerudova kláštery pěstovat nemohly, protože každý opravdový mnich musil klášti legendologii výše nežli přírodní vědy. Kláštery měly podle Nerudy o zachování vědy stejné zásluhy jako egyptské mumie. „... Mumie zde i mumie tam a věda v klášteřích nebyla ničím než mumii.“ (XXVII, 106.)

A ještě povážlivější byla podle Nerudy situace v oblasti klášterního školství. Neruda si tu kladl otázku, jak je možné, že je dovoleno otvírat dokonce nové školy v klášteřích, když mají naprostý nedostatek vzdělaných učitelů a když není možno uvést v soulad mnišskou řečoli s vědou. „V zemích, kde je ještě mnoho mnichů, je také ještě hezky tma, a člověk věru nepochopuje, jakž mohou u nás posud dávat mnišským řádům no v a dovolení na školy, pensionáty atd.“ (Tamtéž, 106.) Závěr pojednání vyznívá jednoznačně a bojovně nekompromisně: „O klášteřích panuje mezi vzdělanci jeden úsudek, kláštery už dávno se přežily, poněvadž združují vývin lidské společnosti jen za tou příčinou, aby vyhověno bylo starým tradicím církve katolické. Mnišství pěstuje pověřivost a nenávidí osvětu, ono bylo a doposud jest bičem Evropy. Kláštery jsou doupata, z nichž rodí se nescíselné množství neplech a neřestí. Mnišství rozežírá národy, v jichž středu se bylo zahnízdilo, strašným způsobem. Dokud bude stávat klášterův, dotud budeme na dráze pokroku zdržováni a proto: Budtež kláštery zrušeny.“ (XXVII, 118.) — (Tento ostře bojovný ci-

tát připomíná nám rubriku „Temná komora“ otiskovanou o 30 let později v Učitelských novinách, vedenou mladým bojovným učitelem Zemanem, která klerikály přiváděla k zuřivosti.)

Stejně málo lichotivé je Nerudovo mínění o ostatních církevních školách. Otázka konfesionální školy byla rozvířena u nás v osmdesátých letech a jejím horlivým propagátorem byl kníže Liechtenstein. Neruda ve feuilletonu ze 4. března 1888 jej ironicky srovnává s Mecenášem. Mecenáš, známý podporovatel umělců, spisovatelů a talentů vůbec a přitom známý gourmand, přišel pryč na to, že maso z oslích hříbátek je nejchutnější. „Také pan kníže Liechtenstein je Mecenáš. Vždyť také on chce, aby si lidstvo rakouské pochutnávalo na mladých oslech.“ (XXIII. 240.)

Rovněž důsledně protiklerikální je Nerudovo stanovisko ve feuilletonu v Národních listech z r. 1877. V něm Neruda ironizuje nápad „vlasteneckého pana kardinála“, aby české děti poslaly svatému otci politickou adresu, v níž by protestovaly proti sjednocení Itálie. Neruda takto komentuje „chytří“ nápad kardinálův: „*Jak chytře navlečeno! Od dorostlých by bylo cos podobného pouhou arogancí, ale dítěti je arogance vrozena, ba líbí se nám u něho — kdo pak by se mohl tedy na ty drobné Vašíčky zlobit, zvláště čteme-li, že jen ty děti budou k podpisu připuštěny, které to činí z přesvědčení.*“ (XXXI. 266.)

Ovšem i zde při Nerudově boji proti zasahování církve do otázek vzdělání a školy nelze zamlčet, že dovedl ocenit, když se setkal s opravdovým, poctivým, čínorodě křesťanským zájmem kněze o děti, které potřebovaly pomoc. Tak tomu bylo na př. u německého pátera Frosta, učitele hluchoněmých v Praze, kterého jeho každodenní práce s nešťastnými svěřenci obou národností naučila vážit si obou národností. Neruda vyzdvihuje u Frosta jeho statečné a čestné počínání při zasedání magistrátu, kdy obhajoval potřebu českých škol a ve své řeči dokonce se vtipně dožadoval svědectví c. k. zemského školního rady Maresche — jinak známého nepřítele Čechů —, že se jeví velká potřeba českých škol pro české děti.

Není proto divu, že se Neruda snažil mobilisovat českou veřejnost na pomoc českému školství, když viděl onen soustředěný útok na českou školu, v němž klerikálové hrdinně pomáhali vládním germanizačním snahám. I zde počítal především s vlastní svépomocí drobných uvědomělých českých lidí, o nichž byl přesvědčen, že přispějí stejně obětavě a ochotně na české školství, jako tomu bylo v případě sbírek ve prospěch Národního divadla a ve prospěch Zdeňky Havlíčkové, dcery Karla Havlíčka Borovského. V jeho výzvách k českému lidu projevuje se vlastenecká hrdost na národ, který vzdor výsměchu dovedl během jediného mě-

síce sebrat milion korun na stavbu Národního divadla. Projevuje se tu však i vira v uvědomělost tohoto lidu, který podle Nerudova přesvědčení pochopí, že vzděláním dostane se mu i zbraně politické. „*My potřebujeme škol — dobře, starejme se sami my český národ o ně, jako by ani nebylo možno, aby nám v tom pomáhal at již kdokoli jiný a způsobem již jakýmkoli, a třeba-li, postarejme se sami přímo ze svých peněz o školy nejmenší i největší!* ... Kde se sebral za měsíc na divadlo million, sebere se za rok na školy, na spolky million druhý. A budeme-li národ takto činný, všestranně uvědomělý, ve všech směrech bdělý, máme již tím samým i svou rozhodnou, také velkou váhu politickou, jsme co národ silný politickým faktorem, před nímž smeknout musí každý.“ (XXV. 239.) Ani stín malosti nebo pesimistické měšťácké malovérnosti nenajdeme v citovaném feuilletonu. A zvláště vysoce je třeba hodnotit, že Neruda dospívá ke své optimistické víře ve vysokou politickou a národní uvědomělost právě v době, kdy se vedly vleklé spory o zřízení české university.

V Nerudově době existovala (již od roku 1875) Ústřední matice školská jakožto instituce starající se o potřeby českého školství, především v národnostně smíšených územích. Byla to instituce zřizovaná dobrovolnými dary. Nerudovi velice záleželo na tom, aby se tato jediná svépomocná instituce, která byla trnem v oku německým nacionalistům, stala opravdovou oporou českého školství. Proto horlivě doporučoval sbírku ve prospěch Ústřední matice školské, vybízel studenty k účasti na sbírkách, upozorňoval na další možnost získávání finančních prostředků.

*

Doposud jsme v hrubých obrysech charakterisovali Nerudův boj proti germanisaci a klerikalismu v českém školství. Jak germanisace, tak i klerikalismus ohrožovaly české školství nebo alespoň vážně snižovaly jeho úroveň. Pro Nerudu, jak jsme již v úvodě řekli, nebyla to jediná příležitost, kdy ve svých feuilletonech psal o škole a o otázkách výchovy a vzdělání. Jinou velmi závažnou otázkou, která Nerudu podněcovala k mnohým úvahám, byla otázka dívčího vzdělání.

Při nejrozmanitějších příležitostech znovu a znovu přicházel k poznání, že situace žen a dívek v tehdejší buržoasní společnosti byla více než neutěšená. Příčinu neutěšeného postavení ženina spatřoval docela správně v tom, že tehdejší vládnoucí třída měla všemožný zájem na tom, aby z ženy učinila bytost myšlenkově i hospodářsky závislou na muži. Proto celé školské vzdělání dívek bylo záměrně usměrňováno jen k tomu, aby se z dívky stala „vzorná“ manželka a hospo-

dyně. A pokud byla žena samostatně výdělečně činná, tu na ni dvojnásobně těžce doléhala hospodářské vykořisťování. Těžké postavení výdělečně činné ženy charakterizoval Neruda výstižně ve feuilletonu v Národních listech v červnu 1890: „Její hmotná práce odměňuje se přímo hanebně, její duševní práce — ano, kdepak honem odměňuje se ženská duševní práce? Několik set ženských žije se za obchodním pultem, několik set jich za úředním poštovním stolem, několik set jich ve školské světnici — a jsme hotovi.“ (XXVII, 216.) I když se v dalším textu ozve místy štiplavá ironie proti výstřelkům ženské emancipace, závěr feuilletonu ukazuje, že Neruda byl přesvědčen, že tak zvaná ženská otázka nedá se vyřešit jen lehkovážným máchnutím ruky nebo pohrdlivě shovívavým úsměvem nad „poblázněnými ženskými“. K jejímu řešení je třeba přistoupit s vážnou opravdovostí, i za cenu toho, že zlepšení ženin postavení bude znamenat jisté omezení dosavadních mužských výsad. Pro nás je to jen další důkaz Nerudovy pokrokovosti. Neruda sice nepodal návrh na zásadní řešení ženské otázky, jeho revoluční pokrokovost byla však v tom, že viděl těsnou souvislost mezi nespravedlností společenského řádu a ženskou otázkou a že správně pochopil, že osvobození ženy je závislé na jejím osvobození hospodářském. V té věci viděl pokrokověji než Němcová. Proto chápal jako samozřejmý úkol, že je třeba řešit ženskou otázku a věřil v její vyřešení.

V otázce dívčího vzdělání Neruda ironizoval typicky měšťácké „domácnostní“ školy, zakládané na př. ve Švýcarsku pro zámožné dívky, které se chtějí jen vdát a nic jiného. Podrobně rozvádí učební program těchto škol a ironicky kreslí situaci, kdy se děvče na vdávání bude ohánět řadou „atestů“ o své způsobilosti pro manželství. Neruda je zřejmě proti buržoasnímu chápání vzdělání jako módní měšťácké ozdoby. Vidí naopak ve vzdělání prostředek k národnímu a sociálnímu uvědomění, zbraň proti zaostalosti a nutnou průpravu k dobře konané práci.

Proto všechny rozumné snahy zvýšit a zkvalitnit dívčí vzdělání nacházely v něm velmi horlivého zastávce a podporovatele. Proto vyzýval k podpoře Ženského výrobního spolku v Praze, o kterém prohlašoval, že „jediný pomáhá naší ženské chudině“. Přišel s myšlenkou bazarů, které by měl organisovat Ženský výrobní spolek, kde by se za malý poplatek, který by kryl jen režii, prodávaly práce těch žen, které se z jakýchkoli důvodů nemohou odhodlat k doznání, že si potřebují na své živobytí přivydělávat.

V dívčím vzdělání vedle nedostatků náukových vadila Nerudovi i národní vlažnost, k níž byly dívky vychovávány. V jeho feuilletonech najdeme řadu stesků na ony dívky, budoucí ženy a matky, které místo

aby byly podporou vlasteneckých snah svých mužů, jsou naopak brzdou. Proto v různých obměnách hlásá Neruda svou zásadu, formulovanou ve feuilletonu v Národních listech r. 1865: „Žena k samostatnosti po českou vychovaná zůstane vždy uvědomělou Češkou!“ (XXVI, 82.)

Zcela původní a na svou dobu pokrokově průbojný je Nerudův návrh na „útulny“ pro služky. V tomto návrhu projevuje se Nerudovo pochopení pro těžké sociální postavení vykořisťované služby, která byla vydána na milost a nemilost „milostpaní domu“, a která proto velmi často bez vlastní viny byla vyhozena na ulici a tam byla vystavena hladu a morální bídě. V jeho návrhu se však také projevuje i snaha dát vykořisťovaným služkám, které měly jen malou příležitost chodit do škol, alespoň nejzákladnější vzdělání. Útulny totiž, kde by služby mohly pobývat buď zdarma nebo jen za malý příplatek po celou dobu své nezaviněné nezaměstnanosti, by byly spojeny se školou, kam by služebné docházely po splnění svých denních povinností v útulně. Neruda tu vycházel z přesvědčení, že ženy mají předpoklady ke vzdělávání a zájem o ně. Ve svém přesvědčení byl posilován tou potěšitelnou skutečností, že přednášky Umělecké besedy byly ženami hojně navštěvovány. A tak i na ženském vzdělání si uvědomujeme, jak Neruda viděl dále než přemnozí jeho vrstevníci, i z řad učitelů, kteří z existenčních důvodů a proto, že žili v zajetí měšťáckých předsudků, propadali strachu z ženské konkurence. Naše současná skutečnost dává dnes Nerudovi plně za pravdu.

Neméně pokrokové jsou i Nerudovy názory na vzdělání dělníků. Známe totiž Nerudu, autora feuilletonu k 1. máji 1890, v němž básník vítal semknuté šiky dělníků pochoduujících pražskými ulicemi pod rudým praporem revoluce. Známe Nerudu, autora Trhanů a feuilletonu Výlet do kraje bídy a hladu, v nichž ukazoval bídu, ale i solidaritu těžce vykořisťovaných dělníků. Známe Nerudu jako nesmlouvavého glosátora nespravedlností kapitalistického společenského řádu, který z opotřebovaných a udušených dělníků dělá ke konci jejich života žebráky, umírající vysílením z hladu. Známe Nerudu hněvivě se rozhořčujícího nad ustavičným mluvením o humanitě, která ve skutečnosti nic nedělá pro zmírnění dělnické bídy. Známe konečně Nerudu, kritika sensacektivních lokálkářů ze soudní síně v Prager Zeitungu, kteří chodí do soudní síně jenom proto, aby si přinesli pro své noviny pikantní a přitom hnusně cynické zprávy o bídě lidí.

Méně známý a přitom stejně pokrokový je však Neruda jako bojovník za vzdělání

dělníků, i když jeho názory jsou spíše výrazem jeho nerevolučního demokratismu než socialismu, protože nevěří, že by dělník vlastním bojem dosáhl změny svého postavení. Je to patrné na jeho referátu o vídeňské výstavě z r. 1883, kde vidíme, že považoval dělníka a dítě za členy společnosti, pro které společnost ještě velmi málo učinila. „*Drobné dítě a — dělník, ty dva má lidská společnost ještě na starosti.*“ (VII, 326.)

Péče o vzdělání dělníka byla podle Nerudova přesvědčení naprosto nedostatečná. V jiném feuilletonu z r. 1861, nazvaném *Perný a perný feuilleton*, Neruda přímo s hrůzou zjišťuje, že český dělník neumí ani číst, protože mu bylo záměrně odíráno právo na školní vzdělání, protože byl „*uměle držen v nevědomosti a nízkosti.*“ (XXVIII, 13.) Nerudova stížnost je nám jedním z množství konkrétních přesvědčivých dokladů toho, jak buržoasie neměla zájem o vzdělání pracujících mas. A podle přesvědčení Nerudova především pracující lid a jeho těžká práce proslavily náš národ. Ocítujeme zde slavné Nerudovo kredo, které v tak mnohém se podobá Fučíkově charakteristice české kultury jako kultury nepanské. „*...čímkoliv se český národ v dějinách proslavil, nic téměř nepřičiněno k tomu z kruhů panských, z kruhů vyšších, všechna sláva, vojenská i kulturní, vzešla, z práce lidu, z téhož lidu stalo se i zářné naše znovuzrození — rosteme zdola k výši, přirozeně jako strom a také stejně pevně. Všimněme sobě tedy té půdy, z které rosteme, nedejme ji vychudnout, dokažme ji, dokažme českému lidu svoji lásku. Starejme se, pokud naše síly jdou a pokud se dá vynutit z přízné doby, o hmotný prospěch svého lidu, pomáhejme českému dělníku, českému pracovníku vůbec v jeho těžkém boji se životem,...*“ (XXX, 115.)

V letech osmdesátých vrátil se Neruda znovu ke svému široce založenému kulturně vzdělávacímu programu. Bylo tomu tak v souvislosti se zaváděním šestidenního pracovního týdne. Neruda lituje toho, že by byl bez užítu stráven den, který si dělníci tak těžko vydobyli. Jeho návrhy na kulturně vzdělávací náplň nově získaného volného dne v mnohém připomínají již dřívější známé návrhy, se kterými Neruda přišel, když doporučoval, aby se pamatovalo na organizovanější a kulturnější využití svatojanských poutí. Znovu Neruda odkazuje na divadlo, musea, výstavy, na společné kulturně historické procházky po Praze. Tentokrát zejména horlivě doporučuje přednášky především o důležitých aktualitách politických. Feuilleton končí výzvou: „*Dejte české neděli českou duši!*“ Jeho výzva dokumentuje, jak Neruda neopominul žádnou příležitost, které by se dalo využít ve prospěch zvýšení kulturní úrovně širokých mas našeho pracujícího lidu. V otázce osvětové práce mezi li-

dem, v otázce dalšího vzdělání je Neruda zvláště blízký dnešku.

*

Naše studie o Nerudových názorech na výchovu, školu a vzdělání by nebyla úplná, kdybychom nechali bez povšimnutí hluboce lidský sociální vztah Nerudův k dětem. Neruda pamatoval ve svých feuilletonech i na malé školáky, na tu „*drůbež lidskou*“, kterou sledoval s úsměvnými sympatiemi a humorem. Jeho zájem i o ty nejmenší je pěkně vidět již na jeho obsáhlém referátu o vídeňské výstavě v r. 1873. Přes mnohé výhrady, které měl k instalaci výstavy o dítěti, přece nakonec onen prostý dřevěný pavilon, „*ne příliš prostranný, ne příliš krásný, víc prkená bouda než řádná budova*“ (VII, 326), ukazující všestrannou péči o lidský dorost, je mu tisíckrát milejší než nákladně vypravený pavilon „*établissement Krupp*“ — „*vzdor ocelové nádheře své*“, jehož jméno je poznamenáno krví statisíců. Na nejmenší školáky myslí dále Neruda, když ve feuilletonu v Národních listech z 24. října 1886 požaduje vedle útulen a škol pro nezaměstnané služby, vedle veřejných čítáren a vedle veřejných kuchyní, „*kde by za skrovníčský plat se dala koupit skrovníčská strava*“, také „*polední útulny pro dítky (hlavně děvčata) v hodinách meziškolních opuštěné.*“ Teprve dnes naše družiny mládeže uskutečňují přání, které vyjádřil Neruda. Přitom měl ovšem Neruda na mysli „*polední útulny*“ jako instituce spíše podpůrné než výchovné.

Stejně radostně vítá zřízení českých feriálních osad, které byly určeny pro děti chudobných rodičů, a to především pro děti v stáří od 8 do 14 let, tělesně slabé a náchylné k nemocem. „*Naproti takové věci byla by ovšem každá ironie, všechno vtipkování hotovým hříchem, i kdyby člověk nemusil k ní hned celým srdcem! Míním ty české feriální osady pražské na prospěch chudých školních dětí našich. V té myšlence kvete skutečně celé jaro!*“ (Národní listy 1. července 1883; XX, 196.) Neruda chápal zřízení feriálních osad jako drobný příspěvek k řešení sociální otázky. Vycházel ze skutečnosti a ze svého přesvědčení, že i chudý dělnický táta má své děti rád. Dokládá to obrazem dělníka, který rychle poji svůj skrovný oběd, jen aby mohl pohýčkat své děcko a který přes všechnu únavu opatrně a hrdě nese své dítě z nedělní procházky za pražskou branou. A Neruda uzavírá: „*A takový dělník otec, kterému vrátíte dítě jeho zdravé a statné, ten že nebude pak s lidskou společností spokojen, lidstvu vděčen?*“ (Tamtéž, 198.) Neruda postihl, že sociálním rozporům ubude na ostří, bude-li postaráno o slušné živobytí dělníka i jeho rodiny. Zůstal však potud nerevolučním mluvčím buržoasie, že věřil, že i buržoasní společnost

postupnými reformami je s to zaručit dělníkovi toto slušné živobytí.

Na zdravotní potřeby dětí myslel Neruda i při jiném návrhu, k němuž ironicky poznamenává ve svém feuilletonu z 3. října 1875 v Národních listech (XIX, 223): „Za dvacet let uznán konečně princip, as za šedesát let bude nejspíš již proveden. Děti se nemusí bát, do té doby dorostou.“ Jde o zřízení dětských hřišť uprostřed městských sadů. Všechny dosavadní sady, přes jejich „vybranou rafinovanost“ pokládal Neruda za trestnice pro děti. Děti si tu nemohly pohrát ani na cestičce, protože by překázely kolemjdoucím, nemohly si zaskotačit na trávníku, protože prý by se seno pokazilo, a Neruda k tomu ironicky dodává, že by tím obec utrpěla nesmírnou ztrátu. Jako příklad špatně pochopené funkce sadů uvádí v Národních listech z 23. května 1875 sady na Karlově náměstí, kde „obecní strážník bdí, aby se nezkrivilo ani jediné stébélko, raději ať se zkriví děti pro Karlov“ (XXIV, 177.)

Kdybychom chtěli nyní v několika větách zavrhu postihnout důvody, pro které se Neruda zajímal o českou školu a výchovnou problematiku i o otázky vzdělání dospělých, vidíme, že je to především hluboké pokrokové Nerudovo vlastenectví, v němž není nic z buržoasního nacionalismu. Neruda věřil v šťastnou budoucnost českého národa. Proto bojoval se vším, co podle jeho mínění stálo v cestě k této budoucnosti. A jako vážné nebezpečí jevil se mu germanisační tlak vládnoucích úřadů na české školy, kterému nedovedla úspěšně čelit politika české buržoasie. Jeho zájem o vzdělání dospělých se soustřeďoval především na pracující masy českého národa, dělníky, služky a venkovský lid. Sám ve své době byl ještě svědkem prezírávě pohrdlivého postoje i české malé buržoasie k těmto pracujícím masám jako k „nevzdělancům“. V boji o českou školu musil bojovat ještě proti jinému nepříteli, proti církvi, která ohrožovala rozvoj české školy, protože pokrok věd, zejména přírodních, je neslučitelný s tmářstvím, s dogmatismem a církevní legendologií. Pokrokovost jeho politického myšlení se odráží i v tom, že se bránil proti zkracování povinné školní docházky, na rozdíl od oficiální staročeské politiky, že naopak viděl v prodloužené školní docházce předpoklad ke zvýšení uvědomělosti českého pracujícího člověka. Pokrokovost politického názoru je i v pozadí Nerudova boje o zkvalitnění dívčího vzdělání a především jeho úsilí o zvýšení péče o dělnické vzdělání. Bystře rozeznal skryté nebezpečí tak zvaných pracovních škol, které byly zaváděny ve Švédsku pod názvem „Slöjd“, protože dobře postihl pravý smysl

těchto škol: vychovat pro vládnoucí třídu co nejrychleji a co nejlevněji budoucí dělníky již ve škole na úkor všeobecného vzdělání.⁵⁾ Kádner ve svých Dějinách pedagogiky pokládá za nutné omlouvat tento Nerudův odmítavý postoj k pracovním školám, snaží se jej vysvětlit ze souvislosti s tehdejší pedagogikou, která prý nedoceňovala reálné a technické vzdělání; přitom však Kádner nepostihuje ony třídně prospěchářské kapitalistické zájmy buržoasie, která i škol dovedla využít ve svůj prospěch.⁶⁾ Konečně je pokrokové i Nerudovo přesvědčení, že vzdělání pracujícího člověka nekončí školou a že je povinností kulturních institucí starat se o další vzdělávání a sebevzdělávání pracujícího člověka. Je vidět, jak Neruda chápal bohatost a složitost výchovných úkolů, které se neomezuji jen na prostředí školy a rodiny. V řadě feuilletonů přicházel potom s konkrétními podněty, jak řešit výchovu a vzdělání dospělých.

Z uvedených dokladů je vidět Nerudovy politické názory a jeho opravdové přesvědčení, jež se projevuje v jeho nesmlouvavém boji proti všem přežitkům feudalismu a dále v tom, jak dovedl nastavit zrcadlo tehdejší měšťácké „spořádané“ společnosti, jak se dovedl odvrátit od měšťáckého nazírání a jak dával útočné najevo své pochopení pro věc vykořisťovaných ve městě i na venkově, jak dovedl předjímat, i když ne zcela jasně, optimistickou perspektivu sociální budoucnosti — jak se mu tyto politické názory a bojovné přesvědčení staly spolehlivým ukazatelem, citlivou magnetkou pro správný a pokrokový postoj i v otázkách vzdělání a výchovy, v nichž nebyl sice školeným odborníkem, v nichž ale viděl přesto dále a pronikavěji než přemnozí soudobí pedagogičtí pracovníci, kterým chyběl Nerudův ideopolitický rozhled.

⁵⁾ „„Pokrok“ musí být, a nejnovějším pokrokem ve školství je „Slöjd“, školský systém všemu světu teď doporučený ze Švédska, kdež školství jak známo kvete, systém čelící k tomu, aby každý člověk naučil se číst, psát, počítat, k tomu ve škole hned asi troje řemeslo, a dost. Pak nepůjde už synáček ani na medicínu, ani na profesuru, ne do práv a ne na techniku, nýbrž od maminky hned s pinklem na zádech na vandr světem. Systém, jehož výtečnost bije do očí, a nejprv se zkusí tedy na nás Česích, kdyby snad přece ještě byla v něm nějaká vada — my jsme pro takovou zkoušku jako stvoření.“ (Národní listy, 18. září 1881, XIII, 75.)

⁶⁾ Otakar Kádner, Dějiny pedagogiky, díl III, sv. III, Praha 1923, str. 144.